

ŽRNOVNIČKI SPOMENICI

NEVENKA BOŽANIĆ-BEZIĆ

Selo Žrnovnica nedaleko Splita leži na istoimenoj rijeci, koja kod Stobreča utječe u more. Prema nalazu iz kasnog neolita na lokalitetu Gradčić, Žrnovnica je bila naseljena već u doba prahistorije.¹⁾ Rimskih nadgrobnih natpisa nađeno je također na lokalitetu Gradčić,²⁾ te na Krilovači, Brniku, žrnovničkom polju i uz današnju župsku crkvu.³⁾ Objelodanjeni natpisi i ulomci čuvaju se u splitskom Arheološkom muzeju, a u Žrnovnici se uz zgradu Zadružnog doma malaze dvije četverokutne baze jednostavno profilirane s ostacima okruglih stupova (0,52 x 0,56 m).^{3a)} U Sinovčića dvorima čuva se sarkofag bez ukrasa s jednostavnom kamenicom, koja pri dnu ima izbočeni rub, a u gornjem dijelu žlijeb za poklopac.

Antičko ime Žrnovnice nije poznato, a F. Bulić je naziva Epetium, pod kojim imenom je u rimsko doba poznat i Stobreč.⁴⁾ Pod imenom Bade Žrnovnica je poznata u srednjovjekovnim dokumentima, a spominje se u jednom dokumentu iz 1198. godine, u kojemu samostan sv. Stjepana pod borovima u Splitu mijenja zemlju u Žrnovnici s nekim Vukojem Klišaninom za polovicu mlina u Soli-

¹⁾ Godine 1929. nađen je na Gradčiću kameni nožić. Katalog Arheološkog muzeja u Splitu, N 418.

²⁾ F. Bulić, Iscrizione inedite. Epetium. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. XXIV, Split 1901. str. 33—41.; F. Bulić, S. Felice martire di Epetium. Ibidem, str. 41—45. — I. Rutar, Epetium ed i suoi dintorni. Ibidem, sv. XI, Split 1888. str. 165, 180.

³⁾ Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. XVI, Split 1893. str. 6. (copertina); Fr. Bulić, Iscrizione inedite. Epetium (Stobreč, Žrnovnica). Ibidem, str. 164, 165.; Fr. Bulić, Iscrizioni restituite. Epetium. Ibidem, XVIII, 1895, str. 149.; Iscrizioni inedite. Ibidem, XI, 1888, str. 100—101, 177, XXII, 1899. str. 51—52.; XXV, 1902. str. 164, 165.; XXXI, 1908. str. 73—74.; XIII, 1890. 56—57. XXXVIII, 1915. str. 42.; K. Patsch, Nove rimske epigrafske tečevine iz Bosne i Hercegovine. (Žrnovnica, Epetium). Glasnik Zemaljskog muzeja Bosne i Hercegovine XII, Sarajevo 1900. str. 192—193. Ritrovamenti antichi nel preesistito Circolo di Spalato. Vjesnik za arheologiju i historiju dalm. sv. XVIII, 1895. str. 46.

^{3a)} Forschungen in Salona. Band I. Wien 1917. sl. 66. na str. 43.

⁴⁾ Vidi bilj. 2. i 3.

nu.⁵⁾ Samo ime Žrnovnica spominje se prvi puta 1080. godine u Supetarskom kartularu, kad je Splićanin Petar Crni kupio cijelo selo i još vinograd na Perunu za jednog konja.⁶⁾

Oko 1220. godine Žrnovnica se spominje kao granica obiteljskih posjeda omiških knezova,⁷⁾ koje je ugarski kralj Bela IV primio 1258. godine u kraljevsko plemstvo.⁸⁾ Zatim se spominje 1328. godine u nagodbi zbog granica između Splita i Klisa u kojemu je tada bio knez Juraj II Bribirski,⁹⁾ 1397. godine u reambulaciji imanja splitskog nadbiskupa,¹⁰⁾ a rijeka Žrnovnica bila je i zapadna granica poljičke kneževine.¹¹⁾

Radi svog geografskog položaja i smještaja Žrnovnica je bila kroz stoljeća predmet stalnih sukoba i nagodbi između splitske općine, nadbiskupa, Omišana, gospodara Klisa i drugih, a kasnije i Turaka. Kad je 1420. godine Split došao pod vlast Mletačke republike granica je bila rijeka Žrnovnica,¹²⁾ a Turci su u XVI stoljeću namjeravali sagraditi na njejoj lijevoj obali skelu i carinarnicu da preko nje prelazi sva trgovina iz unutrašnjosti na more i obratno, da bi na taj način ekonomski oslabili Split.¹³⁾ Desna obala rijeke pripadala je splitskoj općini, a bila je i granica mletačkih posjeda prema Istoku.¹⁴⁾

Već u srednjem vijeku Žrnovnica je bila poznata po svojim mlinovima i solanama. Godine 1473. sagradio je poljički zidar Radoje Vučeslavić za splitskog gradskog kneza Nikolu Michelija mlin pokriven pločom na rijeci Žrnovnici,¹⁵⁾ a izvanredni mletački providur Alviso Cocco 1648. godine u jednom svom izvještaju spominje nekoliko mlinova sa dvadeset i osam kamena.¹⁶⁾

Solane se u Žrnovnici prvi put spominju 1352. godine u dokumentu kojim Madije Miha Dobroga traži od splitskog Velikog vijeća dozvolu za njihovu izgradnju,¹⁷⁾ a u XVI stoljeću Turci uz solane

⁵⁾ ... di terra alla Bade luogo detto Kurillo. T. Smičiklas. Codex diplomaticus II, Zagreb 1904. str. 292.

⁶⁾ ... ad ursanum de Sirnounyze . . . , . . . curtem in Sirnouniza . . . V. Novak P. Skok, Supetarski kartular. Zagreb 1952. str. 221, 227.

⁷⁾ Smičiklas, o. c. III, Zagreb 1905. str. 187—188.

⁸⁾ Ibidem V, Zagreb 1907. str. 106.; N. Klaić, Problem Slavca i Neretljanske krajine. Zgodovinski časopis, letnik XIV, Ljubljana 1960. str. 129.

⁹⁾ L. Katić, Granice između Klisa i Splita kroz vjekove. Starohrvatska prosvjeta S. III, sv. 6, Zagreb 1958. str. 193.; Smičiklas, o. c. IX, Zagreb 1911. str. 437.

¹⁰⁾ L. Katić, Reambulacija dobara splitskog nadbiskupa 1397. godine. Starohrvatska prosvjeta, S. III sv. 5. Zagreb 1956. str. 140.

¹¹⁾ I. Pivčević, Povijest Poljica. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, sv. XLIV, Split 1921. Dodatak I, str. 3.

¹²⁾ G. Novak, Povijest Splita. Sv. I, Split 1957. str. 250.

¹³⁾ O. c. sv. II, Split 1961. str. 66.

¹⁴⁾ O. c. str. 77.

¹⁵⁾ C. Fisković, Umjetnost i umjetnički obrt XV—XVI stoljeća u Splitu, Marulićev zbornik, Zagreb 1950. str. 141.

¹⁶⁾ G. Novak, o. c. sv. II, str. 274.

¹⁷⁾ O. c. sv. I, str. 461.

grade i skladište soli.¹⁸⁾ Čini se da su u vrijeme boravka Turaka u tim stranama Žrnovčani odlazili u Split, pa su i u splitskim crkvama imali i svoje bratovštine. Tako su u crkvi sv. Križa u Velom Varošu 1590. godine osnovali bratovštinu sv. Martina,¹⁹⁾ a 1624. godine u crkvi sv. Frane na obali bratovštinu Gospe od Žrnovnice.²⁰⁾

Iako se Žrnovnica u dokumentima spominje već od XI stoljeća kao naselje nije se do naših dana sačuvala nijedna značajnija građevina, a vjerojatno je uzrok tome njen položaj na granici, često

26. Žrnovnica, nadvratnik crkve sv. Mihovila

mijenjanje gospodara, turska vlast, pa i ekonomske prilike. Sačuvala se tek kula u Sinovčića dvorima, te nekoliko sakralnih spomenika od kojih je najznačajniji crkva sv. Mihovila u zaseoku Mihanovići.

Crkva sv. Mihovila okrenuta je po starom načinu gradnje pročeljem prema Zapadu, a sagrađena je od nepravilno klesanog kamena pokrivenog žbukom. Apsida joj je polukružna, a vrh pročelja je zvonik na preslicu s gotički slomljenim lukom i trokutnim završetkom pokrivenim kamenom pločom. Luk preslice leži na impostima

¹⁸⁾ O. c. sv. II, str. 77.

¹⁹⁾ O. c. sv. II, str. 372.; N. Kalogjera, Povijest crkvi i bratovštine Velog Varoša i brdo Mrljan. Jugoslavenski narod, Split 6, 13, 21, 28, I 1923.; 4, 11, 18. II 1923.; 4. IV 1923.

Lj. Karaman spominje da je vidio u crkvi sv. Križa u Velom Varošu trodjelnu ikonu na drvu, koja prikazuje Gospu između sv. Fabijana i Sebastijana, a pripadala je bratovštini Žrnovčana u Splitu. Prema predaji oni su je donijeli iz Žrnovnice u Split. A. Belas — Lj. Karaman, Bratovština i crkva sv. Križa u Velom Varošu u Splitu. 1439 — 1939. Split 1939, str. 46, 47.

²⁰⁾ M. L. Glavina, Spomen knjiga o samostanu i crkvi sv. Frane. (Rukopis u Biblioteci samostana konventualaca u Splitu, Split 1962. str. 26.

s nutarnje strane obiju pilastara. Kamenom pločom pokriven je krov lađe i apside. Sred apside vidi se ostatak dugog uskog prozora kasnije zazidanog. Sred pročelja su vrata s dovratnicima od glatko klesanog kamena, a nadvratnik je ukrašen reljefnim ukrasom. To su tri luka, pod svakim lukom je križ čija tri kraka završavaju šiljasto, a četvrti donji ima četverokutnu bazu. Lukovi su spojeni isklesanim vitičastim ukrasom. Iznad nadvratnika uzidan je ulomak kasnoantičke ploče s ukrasom u obliku riblje ljuske. Iznad vratiju je dugi uski prozor. Na južnom zidu crkve je četverokutni prozor s jednostavnim kamenim okvirom.

U crkvu se ulazi s tri stepenice, a unutrašnjost je popločana nepravilnim kamenim pločama. Pobočni zidovi su rasčlanjeni u tri slijepe arkade. Ugaone arkade se naslanjaju na ugaoni pilon s vijencem, a odatle na sami vijenac. Lađa je presvođena gotički slomljenim svodom s dva poprečna pojasa, a apsida bačvastim. Na uglovima apside je jednostavno profilirani vijenac. Oltar je uzdignut na dvije stepenice, zidan je i zatvara gotovo cijelu širinu apside, a oltarna ploča je kameni monolit s profilacijom. Iznad oltara je plitka niša za oltarnu sliku.²¹⁾ Desno od oltara u apsidi je četverokutna niša za svetohranište.²²⁾

Po svom obliku i načinu gradnje crkva sv. Mihovila se nadovezuje na niz sličnih građevina u Dalmaciji građenih u prelaznom romaničko-gotičkom stilu, pa se prema tome može i datirati u XIII do XIV stoljeće.²³⁾

Oko crkve nailazi se na tragove rimske opeke i ulomaka keramike, pa bi se prema tome moglo zaključiti da se radi i o kontinuitetu gradnje antike u srednji vijek, a tome u prilog ide i kasnoantički ulomak uzidan nad vratima crkve²⁴⁾, na kojemu je prikazan ukras u obliku riblje ljuske. Ugrađivanje rimskih i starokršćanskih ulomaka i ukrasnih dijelova bilo je uobičajeno u dalmatinskoj srednjovjekovnoj arhitekturi od IX do XIV stoljeća, pa je tako i ova crkva ukrašena spomenutim ulomkom.²⁵⁾ Motiv riblje lju-

²¹⁾ Prema konstrukciji apside je zasigurno bila presvođena kalotom, koja je kasnije pri pregradnji oltara prezidana. Tom prilikom je zatvoren i dugi uski prozor na apsidi, premješten oltar bliže k zidu i sagrađena plitka niša za oltarnu sliku.

²²⁾ Crkva je bila zapuštena i van kulta, pa je 1966. godine Konzervatorski zavod za Dalmaciju izvršio neke manje popravke radi zaštite objekta i postavio vrata, kojih do nedavno nije bilo.

²³⁾ Vidi tlorise srednjovjekovnih crkava u D. Domančić, Kulturni spomenici otoka Brača. Srednji vijek. Brački zbornik 4, Zagreb 1960. str. 113—143.; N. Bezić, Srednjovjekovna crkva sv. Mihovila na otoku Solti. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961. str. 87, 89.; N. Bezić, Crkva sv. Jurja u Tučepima. Peristil 5, Zagreb 1962. str. 8, 9.

²⁴⁾ Ranosredovječne građevine vrlo često su se gradile na temeljima starijih ili neposredno uz njih. Vidi o tome opširnije u N. Bezić. Novi nalaz u crkvi sv. Petra na Priku u Omišu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13. Split 1961. str. 57, 58, 59.

²⁵⁾ Ibidem, str. 51, 52, 53, 54.

ske čest je ukras rimskih, kasnije i starokršćanskih spomenika, a pojavljuje se u obliku reljefa i prošupljenih tranzena. Sačuvani su razni ulomci i varijante u Solinu, Povljima i Mirju kod Postira na Braču, u Omišu itd.²⁶⁾ Nadvratnik s lukovima i križevima iako rustičan, obrađen stilski ide prema romanici, ali se u njemu još uvijek osjeća pleterna nezgrapnost, koja se kod nepoznatih seoskih majstora pojavljuje gotovo do XIV stoljeća.²⁷⁾

Brojni nalazi u doba antike na tom području otkriveni su samo slučajnim nalazima, a sistematska arheološka istraživanja dala bi zasigurno nove podatke i zaokružila te slučajne nalaze u jednu cjelinu, koja bi do kraja objasnila život u doba antike u Žrnovnici i njenoj bližoj okolini.

Današnja župska crkva sv. Marije sagrađena je prema šematiзму²⁸⁾ 1727. godine u skromnim oblicima baroka,²⁹⁾ čiji se stilski elementi vide tek u portalu. Po svemu sudeći građena je na temeljima jedne starije crkve od koje se sačuvala današnja apsida sazidana od kamenih kvadera, četverokutnog je izduženog oblika i pokrivena kamenom pločom. Po starom načinu gradnje okrenuta je pročeljem prema Zapadu. Na južnom pobočnom zidu ima dva duga uska prozora uokvirena kamenim okvirom jednostavno profiliranim. Lađa crkve je jednobrodna u unutrašnjosti presvođena ravnim stropom, dok je apsida presvođena gotički slomljenim svodom. Uokolo apside teče jednostavno profilirani vijenac, a desno od oltara je četverokutna niša za svetohranište. Sred pročelja je jednostavni portal s profiliranim nadvratnikom, koji u sredini ima polukružni jastučić.³⁰⁾ Ovaj jed-

²⁶⁾ Forschungen in Salona I, Wien 1912. Recherches à Salona I, Copenhague 1928. I. Ostojić, Radovi na apsiđi i pročelju starokršćanske bazilike u Povljima. Prilozi povijesti umjetnosti 16. Split 1966. — B. Gabričević, Kult žrtvenog pepela u Saloni. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LXI, Split 1963. str. 112. sl. 1.

²⁷⁾ Nadvratnik s križevima i arkadicama nalazi se i na crkvi sv. Petra na Priku u Omišu (v. N. Bezić, Novi nalaz u crkvi sv. Petra na Priku u Omišu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13. Split 1961. sl. na str. 57.), a križeve na nadvratniku ima i kuća u Pretorijanskoj ulici u Splitu (v. sl. 20. na str. 157. u C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i u Trogiru. Starohrvatska prosvjeta, S III, sv. 2. Zagreb 1952.). Ukras arkadica pojavljuje se u Dalmaciji već u doba antike, pa zatim na srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima, arhitektonskim ukrasnim dijelovima, te na stećcima (C. Fisković, Stećci u Cavtatu i u Dubrovačkoj župi. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961. str. 157.) Jednako tako ovaj motiv nalazimo i na stećcima Bosne i Hercegovine (M. Wenzel, Ukrasni motivi na stećcima. Sarajevo 1965. table XIV, XV, XVI).

²⁸⁾ Status personalis et localis dioecesis Spalatensis et Makarkensis pro anno domini MCMII. Spalati 1902. str. 31.

²⁹⁾ Slične crkve nalazimo u Poljicima, Makarskom primorju, Dalmatinskoj zagori i dolini Neretve, u krajevima, koji su dugi niz godina bili pod Turcima ili su od njih bili neposredno ugroženi. Nakon njihovog odlaska teške ekonomske prilike i način života uslovio je ovaj skromni tip seoskih crkava.

³⁰⁾ C. Fisković, Ignacije Macanović i njegov krug. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 9, Split 1955. str. 206.

nostavni način ukrašavanja portala ponavlja se na mnogim crkvama XVIII stoljeća u Dalmaciji, a ponekad ga nalazimo i na onima iz prve polovice XIX stoljeća. Na sjevernom pobočnom zidu nalaze se vrata s kamenim dovratnicima i nadvratnikom na kome je uklesana 1877. godina. Crkva je građena od pravilno klesanih kvadera, a na istočnom zidu ispod krova ima četverolisnu rozetu, koja je vjerojatno po svom obliku pripadala spomenutoj starijoj crkvi. Uz sjeverni zid crkve je zvonik u gornjem katu s rastvorenom ložom i piramidalnim završetkom, a pripada po svom obliku nizu zvonika u Dalmaciji na kojima se iako su sagrađeni u XVII i XVIII stoljeću osjeća daleki utjecaj romanike.³¹⁾

Lijevo i desno od glavnog oltara nalaze se uzidane dvije nadgrobne ploče. Na jednoj je reljefni štiti u donjem dijelu zaobljen prema vani, a u gornjem prema unutra (1,85 x 0,76 m), a na drugoj štiti u obliku nepravilnog četverokuta s mačem, čija poluobla ručka završava u okruglu jabuku na vrhu (1,86 x 0,81 m). Po reljefnim ukrasima one pripadaju nizu spomenika ove vrste u Dalmaciji, a mogu se prema njima i datirati u XV stoljeće.³²⁾ Pred glavnim oltarom nalazi se samo donji dio ploče na kojoj je uklesana ljudska figura od pojasa odjevena u dugu haljinu ispod koje vire vrhovi nogu. Nabori haljine padaju ravno, a prema rubu se lagano šire. Teško je odrediti da li se radi o crkvenom licu ili o ženskom liku. Osim toga vide se samo vrhovi prekrštenih ruku na trbuhu, a preko njih je krunica krupnih okruglih zrnaca s križem, a ruke drži i štap s tragovima odsječenih grana, koji je nešto duži od nogu. Očito je, da je ploča pri novom popločavanju crkve presječena na dva jednaka dijela (0,82 x 0,93 m) i da ovaj ulomak ne pripada prvobitnom grobu. Njezin gornji dio trebalo bi tražiti na ostalim grobovima u crkvi iste veličine, ali bez ukrasa, kojima je djelomično pokriven pločnik crkve.

Na pročelju crkve uzidan je reljef, koji prikazuje jahača na konju kako dugim kopljem udara u glavu životinju. Oko njega teče ukras u obliku niza prstenova. Sa tri strane reljef je uokviren pleternim ukrasom, a u desnom gornjem uglu vidi se dio kruga s križem jednakih krakova prema vani raširenima. Detaljno ga je opisao i objelodanio M. Abramić,³³⁾ i datirao ga uspoređujući ga sa sličnim pleternim ukrasima u Dalmaciji u XI—XII stoljeće.³⁴⁾ Po obliku reljefa ne može se odrediti njegova ranija funkcija. Teško je utvrditi da li je pripadao staroj župnoj crkvi sv. Marije ili je dio jednog nadgrobnog spomenika, kojih je zasigurno bilo oko crkve. Prema tome

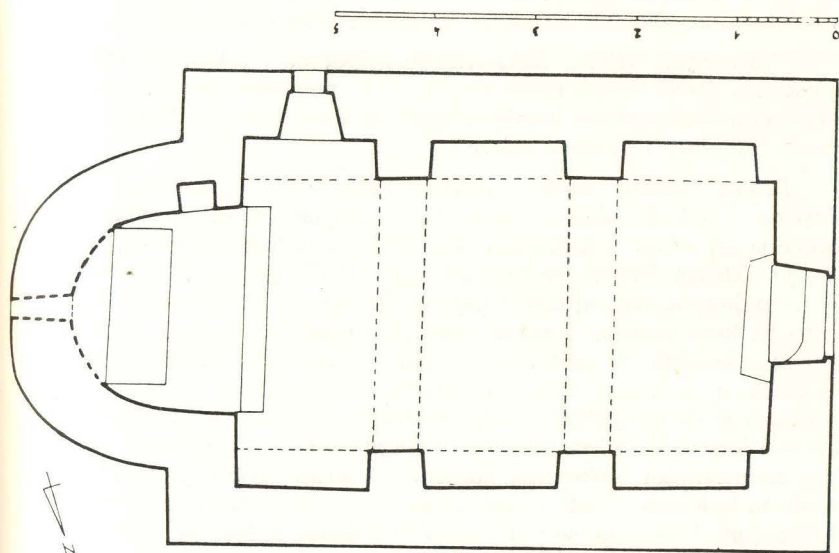
³¹⁾ Ibidem str. 220.; C. Fisković, Segetski spomenici. Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku LVI—LIX/2, Split, str. 231.

³²⁾ N. Božanić—Bezić, Stećci i nadgrobne ploče u Makarskom primorju. Starinar SAN. N. S. knj. XVII, Beograd 1966. str. 167—172.

³³⁾ M. Abramić, Bareljef sv. Jurja (?) u Žrnovnici. Starohrvatska prosvjeta NS I, sv. 1—2. Zagreb—Knin 1927. str. 77—83.

³⁴⁾ Lj. Karaman, Iz kolijevke hrvatske prošlosti. Zagreb 1933. sl. 43.

reljef ne bi prikazivao sv. Jurja, kako pretpostavlja M. Abramić, već lovca koji ubija životinju, motiv koji se često pojavljuje na našim srednjovjekovnim nadgrobnim spomenicima.³⁵⁾

27. Žrnovnica, tlocrt crkve sv. Mihovila

(Snimio: D. Domančić)

Stara župna crkva spominje se u dokumentima prvi put u travnju 1363. godine,³⁶⁾ a zatim u XV stoljeću kao »parochia S. Maria de zernovnica«.³⁷⁾ Godine 1516. spominje se kao vrlo trošna i da joj prijeti opasnost od rušenja,³⁸⁾ pa je vjerojatno nakon toga i srušena, a na njenom je mjestu sagrađena nova.

Splitski nadbiskup Stjepan Cupilli posjetio je 1711. godine Žrnovnicu i našao da se euharistija čuva u zidnoj niši, još nema tabernakula i nije uređena, a sve to govori o izgradnji nove crkve, koja u to vrijeme još nije bila dovršena. Od posuda našao je jedan kalež sa čašom od srebra i postoljem od mjedi, te dvije srebrne

³⁵⁾ Š. Bešlagić, Kupres. Srednjovjekovni nadgrobnji spomenici. Sarajevo 1954. str. 186. — Isti, Kalinovik, Sarajevo 1962. str. 89. — Isti, Stećci na Blidinju. Zagreb 1959. str. 58. itd. Prizor lova prikazan je i na stećku uz župnu crkvu u Katunima i na nekim stećcima u okolici Imotskoga.

³⁶⁾ V. Rismondo, Registar notara Nikole iz Agubija. Izdanje Historijskog arhiva u Splitu sv. 5. Split 1965. str. 29.

³⁷⁾ L. Katić, Popis župa iz XV vijeka u okolici Splita. List biskupije splitsko—makarske br. 3, 4, 5. Split 1938. str. 52.

³⁸⁾ L. Katić, Imbrevijature splitskog notara de Salandis (1514—1518). Starine JAZU knj. 47. Zagreb 1957. str. 172.

patene.³⁹⁾ U vizitaciji se ne spominje o kojoj se crkvi radi, ali vjerojatno je to župna crkva, još do kraja neuređena, budući da je posvećena 1727. godine.⁴⁰⁾ Zidna niša postoji i danas desno od glavnog oltara, a od srebrnog posuđa u crkvi nalaze se dva barokna kaleža s mletačkom puncom izrađena u tehnici iskucavanja.⁴¹⁾

U srednjem vijeku Žrnovnici je pripadala i crkva sv. Petra na lokalitetu Brižine ispod sela Kamena. U dokumentima se spominje prvi puta 1227. godine kao S. Petrus in Bade u vezi s parnicom između templara i patrona crkve.⁴²⁾

Prema starom načinu gradnje okrenuta je pročeljem prema Zapadu i jednobrodna je građevina s polukružnom apsidom. Sred pročelja su vrata s kamenim dovratnicima i nadvratnikom na kome je uklesan Kristov monogram IHS i 1675. godina.⁴³⁾ Nadvratnik je na uglovima donjeg dijela usječen da zahvati dovratnike. Jednako tako su konstruirana i južna vrata.⁴⁴⁾ Desno od vratiju uzidana je okrugla školjka za posvećenu vodu s uklesanim križem jednakih krakova, a uz nju je mali uski prozor. Vrh pročelja je kameni križ. S nutarnje strane južnih vratiju nadvratnik je uvučen u plohu polukružne lunete. U crkvu se silazi s tri stepenice, a popločana je velikim nepravilnim blokovima kamena. U unutrašnjosti je apsida presvođena kalotom, a lađa nakon pada svoda otvorenom drvenom konstrukcijom, kroz koju se vidi crijep.⁴⁵⁾ Pobočni zidovi sa svake strane rasčlanjeni su sa po dvije dvostruke lezene, a ugaone lezene su jednostavne. U apside se vidi trag početka svoda, koji je kasnije porušen, a na vanjskom zidu apside vidi se kasnija pregradnja. Na sjevernom i južnom zidu podignuta je kamena stepenica, koja se proteže od druge lezene do ruba apside. Oltar je podignut na jednu stepenicu u obliku zidanog stupa s kamenom pločom.⁴⁶⁾

Kropionica je isklesana u obliku četverokuta s profiliranim rubom, a postavljena je na antički stup preklesan kasnije u osmero-

³⁹⁾ L. Katić, Prilike u splitskoj okolici poslije odlaska Turaka. Starine JAZU knj. 47. Zagreb 1957. str. 250.

⁴⁰⁾ Vidi bilj. 28.

⁴¹⁾ N. Božanić—Bezić, Prilog evidenciji spomenika donje Neretve. Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske god. XIV, br. 6. Zagreb 1965. str. 173.

⁴²⁾ L. Katić, Reambulacija... str. 140.

⁴³⁾ Tom prilikom crkva je obnovljena i vjerojatno je tada dobila novi krov, te nešto pregrađeni oltar.

⁴⁴⁾ Južna vrata su također pregrađena, ali je konstrukcija vidljiva.

⁴⁵⁾ Prema usmenom kazivanju crkvinara Petra Terze iz Kamena crkva je prije Drugog svjetskog rata bila pokrivena pločom, ali je tokom rata krov pao, pa je zatim zamijenjen crijepom.

⁴⁶⁾ Pred oltarom je drveni antependij slikan temperom u oblicima kasnog seoskog baroka, a slične primjerke nalazimo u crkvi sv. Jurja na Gracu iznad Omiša, sv. Ivana u Podacima, sv. Roka u Donjem Docu u Poljicima itd.

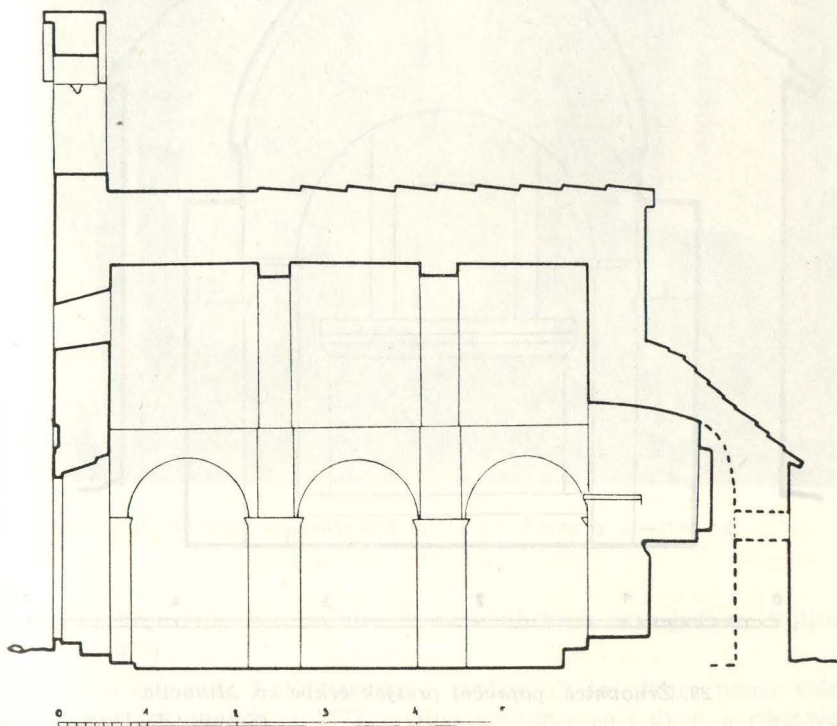
kut.⁴⁷⁾ U donjem dijelu stupa vidi se nacpako okrenut ostatak jedva čitljiva natpisa:

N I I ... N

AE I ...

D E ...

Crkva sv. Petra po obliku, načinu gradnje, dvostrukim lezenama i konstrukcijom vratiju pokazuje da je građena u doba rane romanike, vjerojatno koncem XII ili početkom XIII stoljeća. U prilog

28. Žrnovnica, uzdužni presjek crkve sv. Mihovila

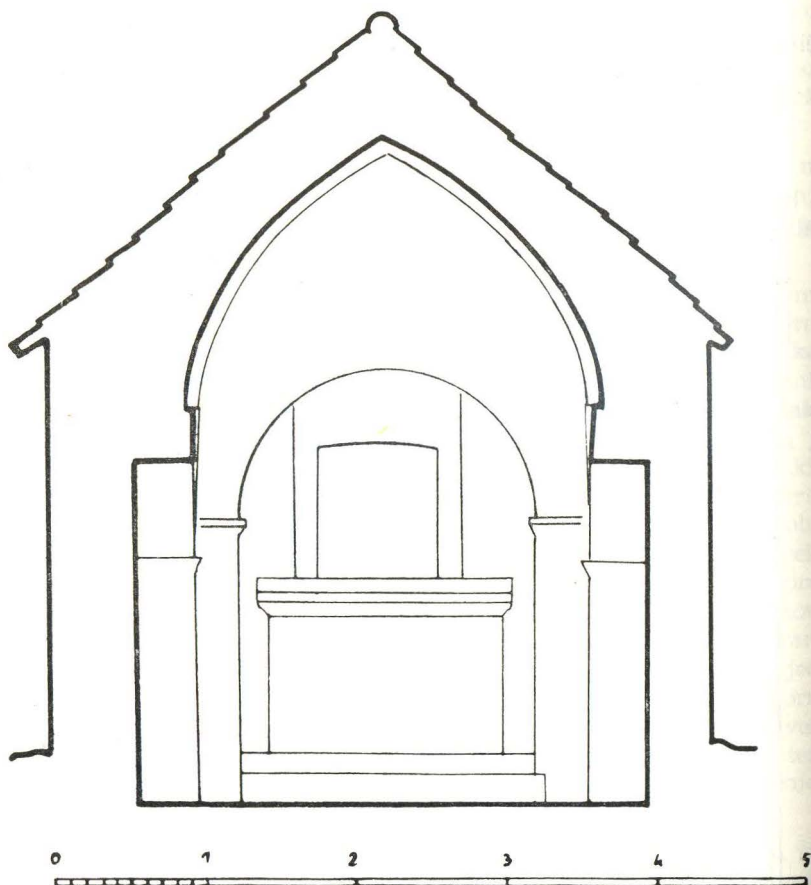
(Snimio: D. Domančić)

dataciji crkve ide u prilog i dokumenat iz 1227. godine.⁴⁸⁾ Dvostruke lezene pojavljuju se na crkvi sv. Mihajla u Stonu,⁴⁹⁾ sv. Petra na

⁴⁷⁾ Ugrađivanje rimskih i starokršćanskih arhitektonskih ukrasnih dijelova bilo je uobičajeno u dalmatinskoj srednjovjekovnoj arhitekturi. Vidi o tome: N. Bezić, Novi nalaz u crkvi sv. Petra na Priku u Omišu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 13, Split 1961. str. 51, 52.

⁴⁸⁾ L. Katić, o. c.

⁴⁹⁾ I Zdravković, Nacrti preromaničke crkvice sv. Mihajla u Stonu. Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji 12, Split 1960. str. 27.

29. Žrnovnica, poprečni presjek crkve sv. Mihovila

(Snimio: D. Domančić)

Priku u Omišu,⁵⁰⁾ sv. Petra na otoku Šipanu,⁵¹⁾ sv. Jurja u Mejama iznad Kaštel Starog,⁵²⁾ na crkvama i kapeli u kompleksu samostana na Ratuću nedaleko Bara u Crnoj Gori,⁵³⁾ na sv. Mariji i sv. Luki u Kotoru⁵⁴⁾ i dr. U prilog datiranju i stilskoj odlici ide i konstrukcija

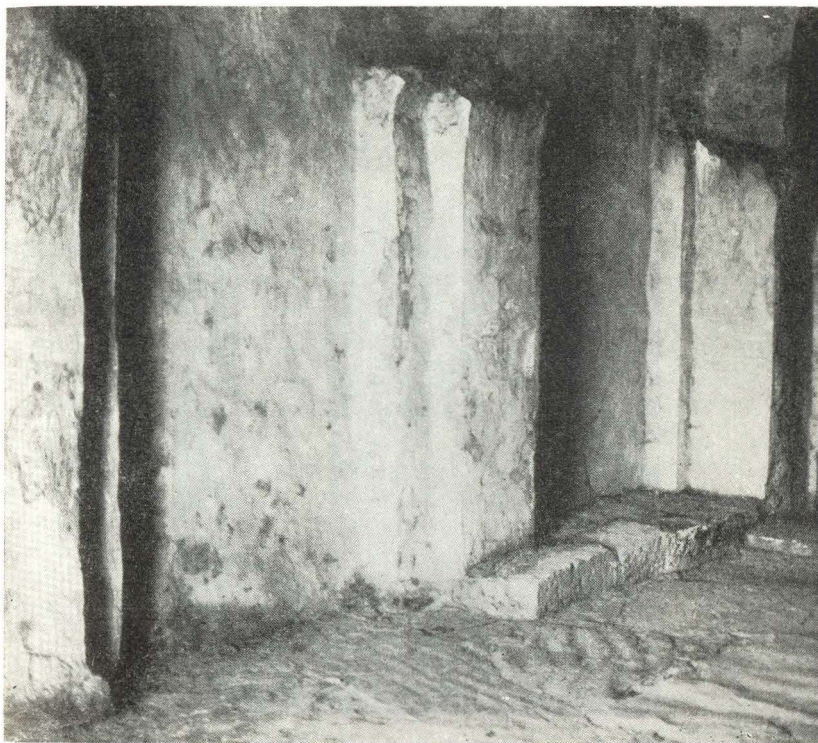
⁵⁰⁾ N. Bezić, o. c. str. 55.

⁵¹⁾ J. Posedel, Preromanički spomenici otoka Šipana. Starohrvatska prosvjeta III S — sv. 2. Zagreb. str. 116.

⁵²⁾ E. Dyggve, History of Salonitan christianity, Oslo 1951. fig. VI, 24.

⁵³⁾ Đ. Bošković — V. Korać, Ratac. Starinar SAN sv. VII—VIII, Beograd 1958. sl. 13 na str. 49.

⁵⁴⁾ V. Korać, O monumentalnoj arhitekturi srednjovekovnog Kotora. Spomenik SAN CV, Beograd 1956. str. 149, 152.

30. Kamen, unutrašnjost crkve sv. Petra u Brižinama

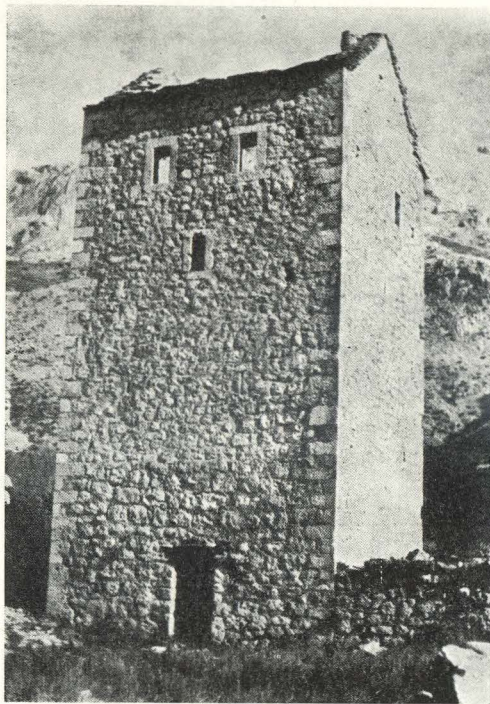
vratiju, koju nalazimo na nizu romaničkih kuća u susjednom Splitu i Trogiru.⁵⁵⁾

Oko crkve L. Katić spominje stečke, ali im danas nema više traga. U dokumentu iz 1227. godine spominje se i dvor, a njegove tragove vjerojatno treba tražiti u ostacima niskog zida sjeverno od crkve građenog od sitnog nepravilnog kamena.⁵⁶⁾

U zaseoku Privoj nalazi se crkva sv. Sebastijana, okrenuta pročeljem prema Zapadu. U unutrašnjosti je presvođena gotički slomljenim svodom, koji leži na jednostavno profiliranom vijencu. Sred pročelja su vrata s kamenim okvirom i četverolisna ruža, a na vrhu je zvonik na preslicu ukrašen volutama. Nedaleko u zaseoku Lolićima nalazi se slična crkva sv. Nikole. Bez izrazitih oznaka obje su građene od nevještih seoskih zidara XVIII—XIX stoljeća, koji su često

⁵⁵⁾ C. Fisković, Romaničke kuće u Splitu i Trogiru. Starohrvatska prosvjeta S III — sv. 2. Split 1952. str. 129—178.

⁵⁶⁾ L. Katić, o. c.

31. Žrnovnica, kula u Sinovčića dvorima

koristili stilske elemente od gotike do baroka i uklapali ih u pojedine građevine. Obzirom na položaj, orijentaciju i naseljenost ovih krajeva u srednjem vijeku nije isključeno da tu i ranije nisu bile crkve radi trošnosti porušene, a na njihovim temeljima kasnije sagrađene nove.

U zaseoku Sinovčića dvorima na mjestu gdje potok Brisnik utiče u rijeku Žrnovnicu nalazi se velika kula, koja je u XVII stoljeću pripadala Ahmet-begu solinskom.⁵⁷⁾ Građena je u obliku pravilnog četverokuta od sitnog nepravilnog kamena na uglovima pojačanim glatko klesanim većim kvaderima. Ima tri kata i prizemlje, a bila je pokrivena krovom na dvije vode. Na sjevernom i južnom pročelju su ulazna vrata s kamenim dovratnicima i nadvratnikom, a na katovima su mali prozori s kamenim konzolama i puškarnicama. Unutrašnja konstrukcija međukatova bila je drvena, što se vidi po ostacima rupa u zidovima, a nad prizemljem je bio zidani svod, čiji

⁵⁷⁾ L. Katić, Četiri poljičke isprave iz XIV stoljeća u splitskom kaptolskom arhivu. Anali Historijskog instituta JAZU u Dubrovniku sv. II, Dubrovnik 1953. str. 99.

se ostaci nalaze u pobočnim zidovima. Ove osamljene kule, koje su ujedno služile i kao stambene kuće gradile su se u Dalmaciji od XV do XVIII stoljeća, a oko njih su se često podizale manje kuće, kojima su ove kule služile za obranu.⁵⁸⁾ Neke su od njih kasnije napuštene, a oko nekih su se kasnije oblikovala i veća naselja.⁵⁹⁾

⁵⁸⁾ C. Fisković, Najstariji opisi i slike Vrgorca. Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU IX, br. 3, Zagreb 1961. str. 135. N. Božanić—Bezić, Prilog evidenciji spomenika donje Neretve, str. 175.

⁵⁹⁾ Slične kule i približno iz istog vremena nalazimo u Podgori, Igranama, Gradcu, Kleku, Marini kod Trogira i dr.

MONUMENTS DE ŽRNOVNICA

NEVENKA BOŽANIĆ-BEZIĆ

D'après les trouvailles archéologiques, le village de Žrnovnica — non loin de Split, en Dalmatie — fut peuplé aux temps préhistoriques et à l'époque romaine. Sous le nom de Žrnovnica il est mentionné dans les documents écrits des XI e., XII e. et XIII e. s. A cause de sa situation géographique, il fut constamment en conflit entre la Commune de Split et les agglomérations voisines de Klis et d'Omiš et, plus tard, les Turcs. Aux XIV e. et XV e. s., il est connu pour ses salines et moulins sur le fleuve du même nom.

Parmi ses monuments se distingue l'église St-Michel (Sv. Mihovil) qui, d'après sa forme et son mode de construction dans le style de transition romano-gothique, date des XIII—XIV e. s. L' église paroissiale est également mentionnée dans des documents de l'année 1363, mais elle fut ultérieurement détruite et, en 1727, une nouvelle église sous la forme du baroque tardif local fut construite sur son emplacement. L'église St-Pierre, située dans la localité de Briziña est, pour la première fois, mentionnée dans les documents en 1227 et fut élevée dans le style du début du roman des XII—XIII e. s. Dans le hameau de Sinovčić s'est conservée une grande tour construite au XVII e. s. qui appartient au Beg turc Amet, de Solin.